

1945

از بیابان

عائده حیات

پاییز

TASVIR

İRAN AZERBAJYAN MIHTARIYET İSTİYOR

Tebriizde toplanan Azerbaycan Milli Kongresi bir demeç neşretti

- Kongreye 700 delege iştirak etti. Azerbaycanın dahili idaresi tanzim için 39 kişi komisyonlar teşkil etmek üzere seçildi.

Tahran, 25 (A.A.)

Reuter muhabiri bildiriyor :

Azerbaycanın bütün bölgelerinin delegelerinden mürekkep olarak 25 Kasım'da Tebrizde kurulan Azerbaycan milli kongresi, bugün İran devleti çerçevesi içinde muhtariyet istiyen bir demeç neşretmiştir.

Kongre, haklı ve meşru taleplerinden, İran merkez hükümeti- ni ve aynı zamanda, Amerika Birleşik devletlerini, İngiltereyi, Rusyayı, Çini ve Fransayı haberdar etmeği oybirliği ile kararlaştırmıştır.

Azerbaycan, kendi mukadderatını kendisi idare etmek ve Atlantik Demece gereğince İranın istiklali ve toprak bütünlüğü çerçevesi içinde muhtariyete sahip olmak hakkını veren bir milliyete, dile, adetlere ve geleneklere maliktir. Azerbaycan, meşru taleplerini ileri sürmekle, ne İranı ikiye ayırmak, ne de İranın bugünkü hudutlarını değiştirmek arzusunda değildir. Azerbaycan, meşruti ve milli bir hükümetle İranda bir demokrat rejim istemektedir. Azerbaycan, milli meclise sayıyav göndermek ve makul bir vergi vermek suretile merkezi hükümetin sosyal idaresine iştirak edecektir.

Azerbaycan, kendi toprak bütünlüğünü ve hükümrancılığını kurtarmak hakkını ilan eder.

Azerbaycanın bütün kısımlarını temsil eden 700 delegeden mürekkep olan Azerbaycan milli kongresi, kendi uyelerinden 39 kişiyi Azerbaycanın dahili idaresi için komisyonlar teşkiline memur edilmek üzere seçmiştir.

Pars 25 (A.A.)

Hindistan yolu olan İranda ki durum "Aube" газетесinde şöyle hülasa edilmektedir : "Hataya şöyle bir bakılmakla anlaşılır ki muhtar bir Azerbaycan, Rusların Hindistana giden büyük yola, Irak ve İran petrol yoluna nakim olması na temin edeceği gibi istikbalde açık denize çıkmak imkanını da

sağlayabilir. İngiltere her ne pahasına olursa olsun, Hindistan yolunun bütün uzunlugunca herhangi bir noktasında kesilmesine müsaade edemez. Diğer taraftan, Birleşik Amerika da bu bölgede Svyet nüfuzunun artması karşısında kayıtsız bir seyirci vaziyetini muhafaza edemez ve nihayet şu da var ki Rusya, sıcak denizlere hiç bir manreci olmadan böyle ~~ihmal~~ ilanihaye mansur bir vaziyette kalmaz.

Iran hadiseleri sebeble

AMERİKA VE İNGİLTERE RUSYAYA NOTA VERDİLER

Müttefikler, asileri tedip için iran kuvvetlerinin şimale geçmelerine müsaade edilmesini istiyorlar.

İran Moskovayı yeniden protesto etti. Azerbaycandaki ayrılıkçı unsurlarda İngiltere hükümetine bir nota verdiler. Amerika, Rus ve İngiliz kıtalarının 1 Marttan evvel İrani terketmesini teklif ediyor. ~~iyor.~~ ediyor.

LONDRA 26 (A.A.)

Reuterin siyasi muharriri yazıyor :

Resmî bir öndra kaynağından öğrenildiğine göre, İngiltere hükümeti, kuzey İrandaki durum hakkında, Sovyet hükümetine tesamasa geçmiş bulunmaktadır.

İngilterenin Moskova Büyük Elçisi Sir Archibald Clark Kerr, Sovyet Dış işleri Komşeri M. ~~Mohotofa~~ Mohotofa bu hususta bir nota devdi etmiştir.

İngiliz notası, 1942 tarihli İngiliz - Sovyet - İran anlaşması hükümlerine ve Aralık 1943 tarihli Moskova demecine Sovyetler Birliğinin dikkatini çekmekte ve hâlen mevcut suitefehümü ~~izale için~~ izale için Sovyet hükümetinin tedbirler alması lüzumunu hatırlattıktan sonra, İranlı kıtaların hareketine mani olmamak için İrandaki Rus makamlarına gerekli emirler verileceği umidini izhar etmektedir.

Bu notanın dostane bir şekilde kale alınmış olduğu söylenilmektedir.

Bu İngiliz notası, Amerikalıların da Ruslara bu hususta verdikleri notadan sonra tevdi edilmiştir.

AMERİKANIN NOTASI

Washington, 26 (A.A.)

Moskovaya nitap eden bir Amerikan notası, İranın kuzeyindeki Rus faaliyetleri hakkında izanat istemektedir. Tahrandan gelen son haberlere göre, " Azerbaycan milli kongresi, " şimdi yayınladığı bir teoliğde İran devletinin içinde bir muhtariyet istemektedir. Hafta sonunda telle gönderilmiş olan Amerikan notasının " dostane fakat açık " olduğu söylenilmektedir.

Nota Azerbaycanda intizamı temin etmek üzere Tahran hükümetinin kuvvet göndermesine Sovyet kıtalarının engel olduğunu söylemiş olan İranın ~~Washington~~ Washington Elçisi tarafından Amerika Dış İşleri Bakanı M.Byrenese bildirilen ithamlarla ilgili birçok meseleleri

ihativa etmektedir. Stalin, Roosevelt ve Churchilin Tahrandaki görüşmeleri esnasında Amerika İranın bağımsızlığı ile ilgilenmek taahhüt altına girmişti. Rus başkeninde iyi haber alan ecnebi ahfillerin zikrettiği mesajlara bakılırsa, İranın Moskova Elçisi ile M.Molotof arasında çok dostane ~~bir~~ bir şekilde yapılan son görüşmelerden sonra Sovyetlerle İran arasındaki münasebetlerin iyileşeceği beklenebilir.

Vashington 26 (Radyo) - M.Byrnes bugün Birleşik Amerika devletlerinin İngiltere ve Rusyaya İrandaki bütün muttefik kuvvetlerinin 1 Ocaktan evvel çekilmesini teklif etmiş olduğunu beyan etmiştir.

Evvelce yapılmış bir anlaşma gereğince bu tanliyeişinin bir Martta yapılması kararlaştırılmıştı.

Vashington 26 (Radyo) - İranın Vashington Elçisi, Azerbaycandaki Sovyet kıtalarının faaliyetleri hakkında, hükümetinin Moskovaya yeniden iki protesto notası ~~ve~~ ~~ve~~ vermiş olduğunu Amerikan Dış İşleri Bakanlığına bildirmiştir.

Břincinotada, nżamı iade için gönderilmiş olan İran ~~kıta~~ kıtalarını durdurmak suretile, Sovyetlerin, asilerin daha güneye doğru ilerlemelerini temin etmiş oldukları ileri sürülmektedir.

İkinci notada ise, vermiş oldukları vaillere rağmen Rusların Tahrandaki kıtalarını henüz geri çekmemiş bulduklarına işaret edilmekte ve keyfiyet protesto edilmektedir.

Londra, 26 (A.A.) - Büyük Britanya bugün Azerbaycan ~~egemenlik~~ egemenlik hareketini idare edenlerden bir nota almışsa da buna cevap vermesi pek az muntemel görünmektedir.

MOSKOVA, TAHRANI TAZYİK EDİYOR

Molotof, Azerbaycan bağımsızlığının İran tarafından tasdikini istemiş.

Washington'daki İran büyük elçisi France-Press ajansı muhabirine şunları söylemiştir :

" Yabancı kıtalar çekildikten sonra güçlüklerin izale edileceğine ve İranın iç sulhuna kavuşacağına itimadımız vardır. "

Eçi, Moskovadaki İran büyük elçisinin Molotof ile görüşmüş olduğunu teyit etmiştir.

Washington'a gelen haberlere göre, Molotof Azerbaycanın bağımsızlığının hükümet merkezi tarafından tasdik edilmesini istemiştir.

Moskovanın işgal kuvvetlerinin evvelce kararlaştırılmış olan tarihe, yani Mart 1946 ya kadar İranda kalmaları hususunda ısrar edeceği sanılmaktadır.

France, Presse ajansı muhabirinin bildirdiğine göre, Azerbaycan demokrat partisi Azerbaycan eyaletini idareye memur bir komite seçilmesine, İranda, bütün eyaletlerde olmasa, Azerbaycanda derhal genel seçimler yapılmasına karar vermiştir.

Diğer taraftan, Hazar denizi sahillerinde bulunan Guilan şehrinden gelen yolcuların büyük askeri hareketler görmüş oldukları bildirilmektedir. Uç ay evvel kapatılmış olan Tudeh partisinin Ahoar gazetesi tekrar çıkmaya başlamıştır.

SOVYET GAZETELERİ MÜTTEFİK NOTALARINI NEŞRETMEDİLER

Tahran 27 (Radyo)

" Vatensever gençler " Azerbaycanda nizami tesis etmek üzere bir milli muhafız kıtası tesis etmesini şahtan talep etmişlerdir.

Diğer taraftan haber verildiğine göre, İngiliz ve Amerikan hükümetlerinin İran Hakkında Sovyet hükümetine vermiş oldukları notalar Sovyet gazeteleri tarafından neşredilmemişlerdir.

Azerbaycandan gelen haberlere göre Tebrizde toplanan ay rılıklıların yeni seçimler yapmak niyetinde oldukları anlaşılmaktadır.

NOTA TETKİK EDİLİYORMUŞ

Paris 27 (R.)

Moskovadan bildiriliyor. Sovyet Rusya hükümeti İran hükümetinin Azerbaycan hadiseleri hakkında vermiş olduğu notayı hüsnu niyetle tetkik eylemekte olduğunu İran elçisine bildirmiştir.

Tahran, 27 (A.A.)

Britanova :

Öğrenildiğine göre, Sovyet Dış İşleri Bakanlığı, Azerbaycan halk meclisinin demecinde ileri sürülen isteklerin Moskovada sempati ile karşılandığını İran hükümetine açıkca bildirmiştir. Azerbaycan halk meclisinin bu demeci isteklerinin kabul edilmemesi halinde " milli muhtariyet " için mücadeleye devam edileceğinin tehdidini muhtevi bulunmaktadır.

İraan ~~xxx~~ asileri yeniden bazı şehirleri işgal ettiler.

- Hükümet Tahranı müdafaaya karar verde Her gün çarpışmalara intizar ediliyor.

- Şimalde Kürt ve Bahtiyar kabileleri Şaha sadık

Londra 28 (B.B.C.)

İran hükümet kuvvetleriyle Azerbaycandan ilerliyen asiler arasında bir çarpışmaya ner an ~~xx~~intizar edilmektedir.

Asiler Hazer denizi kıyılarında birçok şehirleri işgal etmişlerdir. Kazvin civarındaki birçok meskun yerler de asilerin işgalindedir.

İran hükümeti her ne pahasına olursa olsun Tahran şehrini müdafaaya karar vermiştir. Hükümet~~xxxxxxx~~ kuvvetleriyle Kazvine bir kaç kilometre mesafedeki Şairabadda mevzi almışlardır. Tahran istasyonu da ordu tarafından işgal altına alınmıştır.

Azerbaycanın diğer kısımlarında karışıklıklar hakiki bir isyan nalini almıştır. Kürt ve Bahtiyar kabilelerinin Şaha sadakat mesajları göndermiş oldukları haber verilmektedir. Genel karar-gahı Kazvin de bulunan Sovyet işgal kuvvetlerinin asileri ne durdurmak ne de onlara yardım etmek istiyebilecekleri sanılmamaktadır.

~~xxx~~ MOSKOVA AME RİKANIN TEKLİ FİNİ SEMPATİ İLE İNCELİYORMUŞ

Paris 28 (Radyo)

Sovyet hükümeti, Azerbaycandaki Rus kıtalarının geri alınması hakkında Vashington hükümeti tarafından yapılan teklifi büyük bir sempatile incelemekte olduğunu İran hükümetine bildirmiştir.

Diğer taraftan, Reuter ajansının Moskova muhabiri, M.Molotofun Azerbaycanın muhtariyet istegini Soyet hükümetinin iyi bir görüşle tetkik etmekte olduğunu İran hükümetine bildirmiş bulunduğunu haber vermektedir.

Keza öğrenildiğine göre, Moskova'da Sovyet ~~xxx~~ makamları askeri komutanların İran kuvvetlerine kargaşalık bölgesine gitmek müsaadesi veremeyeceğini çünkü İran hükümet kuvvetleriyle muhtariyet talebinde bulunanlar arasında güvenliği sağlamak için bugün orada mevcut Rus kıtalarından daha çok sayıda Rus askerine ihtiyaç hasil olacağını İran hükümetine bildirmiş bulunmaktadır.

Moskova basınının kullandığı ağız da bu bakımdan manalıdır.

"Aerbaycan halk meclisi beyannamesi " nin tam metni İzvestia gazetesi tarafından yayımlanmıştır. Ote taraftan Moskova radyosunun yorumcularıda bu hareketin esasta bir halk hareketi olduğundan ve bu eyalet halkının ~~zulum~~ zulüm ve işkenceye maruz kalmış olduğundan sık sık bahsetmektedir .

Orta Şarın ihtilafli bir bölgesi

İRAN AZERBAYCANI

- İran Azerbaycanının mevkii, nüfusu, iktisadi durumu, münakalat yolları, tarikte geçirdiği safhalar, bugünkü ihtilafın sebepleri.

İrânın kuzey batısını teşkil eden Azerbaycan eyaleti Asya kıtasının en zengin ülkelerinden biri olduğundan İrânın da en zengin ve en mamur bir mntakasıdır. Mesanası 104840 kilometre murabbıdır. Kuzeyinde Sovyet cumhuriyeti, batısında Türkiye Cumhuriyeti ile çevrilmiştir.

Azerbaycan eyaletinin güneyinde İrânın Kürdistan ve Hamsa eyaletleri ve güney doğusunda dahi Hazer denizi sahilindeki Gilan eyaleti bulunuyor.

Arazi teşekkülü itibarile bu eyalet asıl İrânla Ermenistan cumhuriyeti arasında bulunan bir yüksek yayladır. En meşhur ovası Urmiye gölü etrafındaki gayet mümbit düzlüktür. Dağları da çok yüksektir. Belli başlı dağları eyaletin doğusunda 3546 metre irtifaındaki Sehend ve Kuzey doğusunda 4752 metre irtifaındaki Savalan ve kuzey batısında 5211 metreye kadar yükselen Ararat dağlarıdır.

Dağlarının hepsi de volkaniktir. Urmiye gölü civarında Şeraminde şifalı suları bulunan kaplıcaları vardır. Azerbaycan eyaleti madeni servet cihetinden de çok zengin olup başlıca madenleri petrol, tabii gaz, bakır ve Tebriz yeşim ve mermeri namile bütün Asyada meşhur mermerdir.

Başlıca nehirleri Şeh malde Sovyetler ile hudut hattını teşkil eden Aras nehri Kızıl Özendir. Kızıl Özen Şahdut nehrile birleştikten sonra adını alır.

Urmiye gölüne dökülen nehirlerin en mühimi Acıçaydır. Azerbaycan eyaleti mülkü taksimatı itibarile 20 tumana yani kazaya ayrılmıştır. Bunların isimleri Tebriz, Hoy, Meraga, Golistan, Ardabili, Elhami, Merand, Cevres, Sirra, Meşkindir. Eyaletin merkezi Tebriz olup nüfusu 240 bin kişidir. Sekenesi 320 bin olan başkent Tahrandan sonra bütün İrânın en kalabalık beldesi Tebrizdir. Eskiden Şahlar Tahrandan ve veliahtları Tebrizde otururlardı. Eyaletin diğer mühim şehirleri Urmiye, Hoş Maku, Sofyan, Merand, Arbin ve Savuğbulaktır.

Başlıca mahsulü bugday, pamuk ve kuru meyva ve av hayvan derisidir. Azerbaycan eyaleti diğer İran eyaletlerine nazaran münim demiryolu hatlarına sahiptir. Culga ile Tebriz arasında 1916 senesinde Çarlık hükümeti tarafından inşa edilen normal genişlikteki demiryolu İran Azerbaycanını Kafkasya ve bütün Rusya demiryollarına bağlamaktadır. Bunun Sofyan istasyonundan ayrılan bir kolu Urmiye gölü sahilindeki Şerefhane iskelesine kadar uzamaktadır. Bu demiryolların uzunluğu 282 kilometredir. Teorizden uzanan bir kol burasını Tahrana ve İran ana demiryoluna bağlayacaktı.

Azerbaycan eyaletini Sovyetler Birliğine dahil Azerbaycan dan coğrafi noktadan tefriki için buna cenubi Azerbaycan ve digere şimali Azerbaycan deniliyor.

Eyaletin nüfusu iki milyondur. Ahalisinin kahir ekseriyeti şimali Azerbaycanda olduğu gibi Türk ırkına mensup olup Azeri lençesile konuşurlar. Sovyet Azerbaycan cumhuriyetinin mesahası da Karabağ ve Nahçıvan ile birlikte cenubi Azerbaycana yakındır. Bunun da nüfusu iki milyondan biraz fazladır.

Azerbaycan eyaleti ahalisi olan Azeri Türkleri bu memlekette hükümet süren muntelif Türk hükümetlerinin bekayası olup başlıca şu unsurlara ayrılmaktadır : Kacarlar, Şahsevenler, Kaşkailer, Allahverdiler, Karakoyunlular.

Kalanı Afşar, Kengerlu ve diğer küçük kabilelere mensuptur.

Azerbaycanın bu Türk hakları gayet muharin, zeki ve müteşebbüs insanlar olduklarından İran ordusunun ve jandarmasının esas kuvvetini teşkil edegelmişler ve daima İranın danili işlerinde ve siyasi hareket ve inkılaplarında en muhim rolü oynamışlardır. Yalnız son senelerde takip edilen koyu farslık siyaseti Azerbaycan eyaletinde derin hoşnutsuzluk uyandırmış ve kavmiyet münafereci çıkarmıştır. Buna harici zorluklar inzimam etmesile büyük bir gaile çıkmıştır.

İran hükümlerlik hukuku ve tamamiyeti nazari olarak mahfuz kalsa bile bu gaile şimdiye kadar İranın maruz kaldığı en büyük zorluk sayılabilir. Çünkü muntariyet namı altındaki iftirak ve ayrılma hareketi Azerbaycan eyaletine münhasır kalacak gibi görünmüyor.

Son telgraflarda bildirildiği veçhile Azerbaycandaki muntariyet taraftarları şimdiden bu eyalet hududunu geçerek Gilan eyaletindeki Astra şenir ve limanını ve Humsa eyaletindeki Zencan şenirini zapt ederek Hazer denizine ve Tanran eyaleti hudutlarına gelmişlerdir.

Azerbaycanın tarihine gelince dünya tarihinin iki bin yıldan fazla süren uzun bir devrinde daima kendi mevcudiyet ve adını göstermiştir. Azerbaycan ya müstakil ve mevziibir siyasi varlık olarak yaşamış yahut büyük şark devletlerinin müessis ve merkezi olmuştur. En parlak devri 1256 da Helagü Han tarafından tesis olunup 1335 senesine kadar devam eden İlhani devleti zamanına tesadüf eder.

Bütün İran yaylası ve Elcezire (Mezopotamya) ve küçük Asyanın bir kısmı bu büyük şark devletinin nukumü altında idi. Bu devletin payitahtı Azerbaycanın merkezi Tebrizde idi. İlim ve İrfan ve mamuriyet cihetinden Azerbaycan bu devirde medeniyet dünyasının birinci memleketlerinden biri olmuştur.

İlhani devleti inkıraz bulduktan sonra gerek Azerbaycanı gerek İranı tefrika ve inhilalden kurtaran Safevi büyük şark devleti dahi Azerbaycanda Erdebilde doğmuş ve Teorizi payitaht ittihaz etmişti.

Tamam iki asır Azerbaycan bu devletle Osmanlı İmparatorluğu arasında sonsuz savaş ve muharebelere sanne olmuş ve lakin her defasında Osmanlılar buradan çekilmek zorunda kalmışlardır.

Bu arada Büyük Petro ve ikinci Katerina şimali Azerbaycanla birlikte cenubi Azerbaycanı ele geçirmeğe çalışmışlar ve anahsinin çoğu Türk olan Gilan ve Mazendran ile birlikte Azerbaycanı istila etmişlerdir. Dana sonra devam eden savaşlarda şimali Azerbaycanın İrana tabi Hanlıkları zapt edilerek Rusya ya ilhak edilmişse de cenubi Azerbaycan böyle bir akibete uğramamak için İrana sadık kalmış ve natta Rusyanın bütün emel ve gayretlerine kuvvetli bir sed çekmek için İran devletini islah ve tensük ederek modern ve kuvvetli bir devlet haline getirmek üzere birçok inkılapları meydana getirmiştir.

Safevi hanedanını istihlaf eden Istrabadlı Türkmen hanedanı Kaçarlar zamanında her türlü siyasi ve asrilik hâre etleri başında Azerbaycan Türkleri bulunmuşlardır. Fakat bu devirlerde Azerbaycanda iftirak ve istiklal temâ müyülü görülmemiştir. Çünkü 1300 sene evvel sone eren son Fars hanedan ve hakimiyetini Pehlevi hanedanına kadar takip eden yıllarda saltanat ve devlet muhtelif Türk hanedan ve unsurları elinde bulunduğundan Azerbaycanlılar istiklal ve iftiraka pek lüzum görmemişlerdi. 1926 da Kaçar hanedanı iskat edilerek Pehlevi unvanını alan Rıza Han hanedanı bütün İran üzerinde hakim olmuştur.

Penlevi Sasani gibi son Fars hanedanı sülalesinin unvanı olup bunun ilanile on üç buçuk asırlık bir fasiladan sonra tekrar Fars hanedanı devam ettiği anlatılmıştı Belki de Azerbaycanlı iftirakçılar son zamanlardaki kültür sanasındaki faailiyet ve gayretlerle yeni harekete vesile saymışlardır.

Azerbaycan hareketinin sonu Orta Şartta büsbütün yeni bir siyasi durum meydana getirip getirmeyeceğine bütün dünya devletleri ve bahusus şark devletleri pek alakadar olduklarından şimali Irandaki askeri ve siyasi hadiseleri ehemmiyetle takip ediyorlar.

YAZAN : Ş A R K L I

TDVİSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.2734